

Національна академія наук України
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка

**ВИБРАНІ ТВОРИ,
ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ
ОЛЕКСАНДРА НАВРОЦЬКОГО.
ПРАЦІ ПРО НЬОГО РІЗНИХ РОКІВ**

(до 200-річчя від дня народження)

Київ
Видавництво Ліра-К
2023

УДК 821.161.2+82.09+821.161.2=353.1+112.2+161.1=030.161.2

*Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
(4 липня 2023 р., протокол № 6)*

Рецензенти:

Н. В. Левчик – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України);

В. Т. Поліщук – доктор філологічних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького).

Вибрані твори, переклади та переспіви Олександра Навроцького. Праці про нього різних років (до 200-річчя від дня народження) / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України; упоряд. І. Л. Приліпко. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 292 с.

ISBN 978-617-520-566-2

Творча спадщина Олександра Навроцького (1823–1892) – поета, перекладача, учасника Кирило-Мефодіївського товариства, за винятком окремих творів, досі залишається повністю й цілісно неопублікованою. Пропоноване видання покликане частково заповнити цю прогалину. До книжки увійшли оригінальні поетичні твори, вибрані переклади й переспіви О. Навроцького, а також нариси і статті про нього.

УДК 821.161.2+82.09+821.161.2=353.1+112.2+161.1=030.161.2

ISBN 978-617-520-566-2

© Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України, 2023

© Видавництво Ліра-К, 2023

ЗМІСТ

Вступне слово	5
---------------------	---

ТВОРИ

Доля (Поле моє, поле...).....	7
То не вітер стогне в полі.....	9
Не втихомирилась душа... ..	11
Остання воля.....	12
Пронеслися тихі вітри	13
Москалева жінка. Поема	14

ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ

Пісня пісень	32
Скнарість й Заздрість. Байка (з Віктора Гюго)	58
Зорі (Із віршів О. Хомякова).....	61
Знову поле зеленіє (Із пісень Гейне)	63

ПУБЛІКАЦІЇ ПРО О. НАВРОЦЬКОГО

<i>Науменко Владимир. А. А. Навроцкий (Поминка).....</i>	64
<i>Шр-ко А. [Шрамченко Александр]. А. А. Навроцкий</i>	76
<i>Єгізаров Соломон. Пам'яті моїх учителів і керівників</i> <i>М. І. Гулака, Л. Загурського та О. О. Навроцького</i>	104
<i>Бондаренко Н. О. О. Навроцький –</i> <i>перекладач поеми Руставелі.....</i>	116
<i>Павлюк Микола. О. О. Навроцький –</i> <i>перший український перекладач поеми Руставелі</i>	121
<i>Гуць Михайло. Невідомі переспіви сербохорватської</i> <i>народної лірики Олександра Навроцького</i>	131
<i>Павлюк Микола. Поетичний відгук О. Навроцького</i> <i>на смерть Тургенєва</i>	135
<i>Павлюк Николай. Александр Навроцкий</i> <i>и армянская культура</i>	153
<i>Сергиенко Григорий. Участники Кирилло-Мефодиевского</i> <i>общества в Закавказье</i>	170

<i>Баканідзе Отар</i> . Олександр Навроцький – перший український перекладач поеми «Витязь в тигровій шкурі» Шота Руставелі	177
<i>Слюдикова Тетяна</i> . Київські адреси Кирило-Мефодіївців	184
<i>Ротач Петро</i> . Олександр Навроцький. 9.08(28.07). 1823–22.10.1892	187
<i>Грязнова Наталія</i> . Олександр Навроцький.....	190
<i>Білоус Віра</i> . Етнографічна та національно-освітня діяльність М. Гулака та О. Навроцького на Закавказзі	203
<i>Орлова Надія</i> . Київські адреси кириломефодіївців	222
<i>Голиш Григорій</i> . О. О. Навроцький – однодумець і соратник Т. Г. Шевченка	233
Додаток . Справа О. О. Навроцького	240
Примітки	287

ВСТУПНЕ СЛОВО

Олександр Олександрович Навроцький (28.07/09.08.1823–10/22.10.1892) – український громадсько-культурний діяч, поет, перекладач, член Кирило-Мефодіївського товариства.

Народився О. Навроцький в с. Антипівка Золотоніського повіту Полтавської губернії (нині – Золотоніський район Черкаської області) в родині безмаєтних дворян. Навчався у повітовому училищі в Золотоноші, Полтавській гімназії та Київському університеті, який закінчив у 1847 р. До кола кирило-мефодіївців увійшов під впливом свого двоюрідного брата Миколи Гулака. За участь у Кирило-Мефодіївському товаристві був заарештований навесні 1847 р. у рідному селі під час відвідин батьків. Відбув шестимісячне ув'язнення у в'ятській тюрмі. У лютому 1848 р. був засланий до Слабуги, де працював у земському суді та інших державних установах. Завдяки клопотанням матері, Варвари Репніної та Олексія Капніста у березні 1849 р. О. Навроцький був переведений до Курської губернії. Після зняття нагляду поліції переїхав до Петербурга (1853 р.). З 1858 р. О. Навроцький жив на Кавказі у м. Темір-Хан-Шурі (Дагестан), з 1870 р. до 1884 р. – в Єрвані, де працював радником в губернській управі; згодом повернувся в Дагестан. Помер у Темір-Хан-Шурі.

Оригінальна поетична спадщина О. Навроцького збереглася частково, більшість його творів, очевидно, втрачено. За життя поезії О. Навроцького друкувалися на сторінках тогочасних журналів, зокрема в «Основі» (1861). Деякі поезії подають у своїх статтях (вони вміщені в цьому виданні) Володимир Науменко, Олександр Шрамченко, Микола Павлюк, Наталія Грязнова; окремі твори увійшли до «Антології української поезії» у 4 томах (т. 1, 1958), до видання «Поети пошевенківської доби» (1961). На творах О. Навроцького позначився вплив поезії Тараса Шевченка, фольклорних мотивів і стилістики.

Набагато більшим за обсягом є перекладацький доробок О. Навроцького. Відомо, що він перекладав твори Персі Біші Шеллі, Джорджа Гордона Байрона, Віктора Гюго, Йоганна Вольфганга Гете, Генріха Гейне, Генрі Лонгфелло, Адама Міцкевича, Василя Жуковського та ін., а також «Іліаду», «Одіссею» Гомера, «Пісню про Нібелунгів», «Слово

о полку Ігоревім», книги Біблії (псалми Давидові та Пісню пісень). О. Навроцькому належить перший переклад українською мовою поеми Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» (в перекладі О. Навроцького – «Одягнений в барсове хутро»). Список перекладів з пера О. Навроцького наводить в одній із перших статей про нього історик О. Шрамченко (див. с. 89 цього видання). Автографи перекладів О. Навроцького зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (фонд 21). Більшість із них залишаються неопублікованими. Окремі переклади увійшли до антології «Поети пошевченківської доби», оприлюднювалися у статтях В. Науменка (переклад з твору Лоренцо Стекетті; див. с. 73 цього видання), М. Павлюка, зокрема переклад Вступу до поеми Ш. Руставелі «Одягнений в барсове хутро» (див. с. 123 цього видання), поезії, присвячені І. Тургенєву (див. с. 146 цього видання), вірменські пісні (див. с. 153 цього видання). Деякі переспіви О. Навроцького з сербохорватської народної лірики опублікував Михайло Гуць (див. с. 132 цього видання).

Довідки про О. Навроцького друкувалися в енциклопедичних та довідникових виданнях¹, його спадщина в різні роки не раз ставала об'єктом зацікавлення дослідників. У пропонованому виданні в хронологічній послідовності вміщено найбільш помітні публікації про О. Навроцького.

Висловлюємо подяку молодшому науковому співробітнику відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Богданові Цимбалу за надані фотокопії архівних матеріалів.

¹ Навроцький Олександр Олександрович // Українські письменники: біо-бібліографічний словник: У 5 т. Т. 3: Н–Я / уклали: М. Пивоваров, Г. Сингаївський, К. Федоритенко; відп. ред. П. К. Волинський. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. С. 8–10; Зленко Г. Навроцький Олександр Олександрович // Шевченківська енциклопедія: В 6 т. Т. 4: М–Па / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2013. С. 404–405; Навроцький Олександр Олександрович // Тарас Шевченко і Полтавщина / авт.-уклад. О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. С. 158; Навроцький Олександр Олександрович // Перші українські прометеї: полтавці – учасники Кирило-Мефодіївського товариства: біобібліографічні нариси / упоряд. Н. М. Требіна; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. О. Гончара. Полтава, 2020. С. 22–26.

ТВОРИ

ДОЛЯ

Поле моє, поле,
Неоране поле!
Доле моя, доле,
Непроглядна доле!

Сім літ ходив з дому
Зароблять худобу,
Та приніс додому
Порожнюю торбу.

Гляну я на поле –
Густо зеленіє,
Не жито-пшениця –
Трава половіє.

Ой зорав би поле,
Та волів немає;
Ще б пошукав долі –
Та сил не хватає.

Ой піду я в хату,
Сяду поміркую;
Може, там пораду
Собі ізнайду я.

Сумно стоїть хата,
Набік похилилась,
На городі тільки
Кропива вродилась.

Холодно і пусто...
І жінка, і діти
Давно виглядають
Мене на тім світі.

Пішов би до них я,
Так держусь-кріплюся...
Нехай ще горя
Трохи наберуся.

Нехай ще страшнії
Та лютії муки
Помучать в світі,
Поки скрутить руки.

Нехай погуляє,
Нехай покепкує,
Нехай ще зі мною
Доля пожартує.

Годі ледащицю
Шукать-виглядати;
Пора вже спочинок,
Спокій собі дати.

Годі! Потихеньку
В шинок помандрую,
Тієї лихої
Трошки покуштую.

Покуштую ввечір,
Покуштую вранці
Та й ляжу гарненько
В зеленім байраці.

Звечора і зранку
Буду куштувати –
В зеленім байраці
Долі виглядати.

Чи вигляну-вижду,
Чи вже не діждуся,
А шукати злої
Сам не підіймуся.

1860

То не вітер стогне в полі,
Не філя у морі:
То постигло Україну
Тяжке-важке горе:
Наше щастя, наша радість,
Наша кріпка сила,
Душа чиста, праведная,
Як свічка згоріла!..
Плач же, нене, плач, нещасна
Вдово-сиротино:
Наш кобзар, наш батько щирий,
Тарас нас покинув!
Хто ж піснею високою,
Чистою, святою,
Тут підніме наші души
З мертвого покою?
Не роздасться смілий голос
На всю Україну,
Не порадить щирих діток
У лиху годину...

Тільки встав ти –
Тільки визволивсь – і щирий

Голос твій роздався,
Тільки що живеє слово
Між нами пробігло,
Як ізнову похололо,
Навіки застигло
На устах твоїх холодних,
І без тебе діти
Осталися сиротами
Малими на світі...
Осталися... А ти ж, орле,
А ти ж, рідний тату,
Піднімав нас всіх угору,
Привертав до хати;
Єднав слов'ян всіх до купи,
У сем'ю велику,
Благав Бога, щоб злилися
Слов'янської ріки,
Щоб братами люде стали
Вовіки і віки.

Літай, орле, й з того світу,
Літай поміж нами,
І віщуй нам живе слово
Й мертвими устами,
Віщуй дітям слово правди,
Щоб не забували,
І любовию святою
Весь світ обгортали!

Темір-Хан-Шури
1861

Не втихомирилась душа,
Сумує і плаче,
Виливає тугу-горе
І серце гаряче,
Виливає гіркі сльози,
Як мала дитина...
То не одні мої сльози –
Чистая росина:
В моїй тузі – то по тобі,
По великім сину,
По тобі, Тарасе, плаче
Мати-Україна;
Стогне, б'ється і голосить,
Жалібно ридає,
Що без тебе порадоньки
Де найти не знає...
Твоя пісня не озветься
Соловейком в гаї,
Не розважить, не рознесе
Вдовиного жалю;
Не наповнить знову души
Живою рососою –
Зцілющою, живущою
Дрібною сльозою...

Ні, не вмере вона, не згине
Та пісня висока:
Всім запала вона в душу
Глибоко, глибоко.
Хоча б, батьку, після тебе
Затихло, змарніло
Наше слово молоде,
Й навіки в могилу
Полягло воно з тобою,

То нам, хвалить Бога,
На вік вічній стане твого
Слова голосного.
Не вмре воно – животворне,
Не вмре – не поляже,
І про твою тяжку славу
Всім людям розкаже;
І освітить всьому миру
Твій рай – Україну,
Всім покаже, що не даром
Жила сиротина;
Що її тихая доля –
Не пустоцвіт в світі,
Що іще колись здадуться
Її щирі діти...
А ти, батьку, й з того світу
Доглядуй за нами,
Щоб не пішли твої діти
Чужими шляхами.

Темір-Хан-Шури
1861

ОСТАННЯ ВОЛЯ

Як умру я, – на могилі
Вербу посадіте:
Най широко розкинуться
Плакучії віги;
Одрадніше мені буде
В самоті лежати,
Буде легше під землею
В холодочку спати...
Що повіє вітрець теплий,
Вербу заколише,

То й на мене рідним духом
Пахне і задише;
І я знову пригадаю
Вірною дружину,
Знову серцем привітаю
Рідну Україну, –
Привітаю, забажаю,
Щоб і їй щастило,
Щоб сонечко її гріло
І не заходило...

Темір-Хан-Шури
1861

ПРОНЕСЛИСЯ ТИХІ ВІТРИ

(Уривки)

Пронеслися тихі вітри,
Дали звістку дітям,
Що не буде вже неволі
На білому світі...
Встане тепер Україна,
Підніметься вгору,
Не попусе, не знівечить
Святого простору, –
Не попусе, а на правду,
На святеє діло
Щирим серцем і душею
Прокинеться сміло
І оживе, і простягне
Замучені руки
До добра – труда святого,
До світу науки...
Візьме добро, що з'явили
Передні люди,

І понесе із собою
Тихо, без огуди, –
Щоб не сором було ввійти
У сім'ю велику,
Поєднатися з братами
До вічного віку;
Щоб не сором було стати
Між людей на раду,
Щоб слов'яни не сказали,
Що стоїм позаду.
І поллються добра ріки,
Потечуть з джерела,
І воскресне усе чисте,
Що було померло...

МОСКАЛЕВА ЖІНКА

Поєма

1.

Он з-за гори сонце сходить,
І світ оглядає...
А в криниці молодиця
Відро вимиває.
Вітер тихий з-поза лісу
Ледве повіває.
І мережану сорочку
На їй роздуває.
То повіє в біле личко,
В пазуху загляне, –
І, здається, веселійший
Він від того стане...
Відра хутко сполоснула,
Набрала водиці
І додому веселенька
Пішла молодиця.

Ввійшла хутко у хатину
І страву готує, –
А тим часом у колиці
Дитину годує...
А воно до неї ручки
Білі простягає,
Всміхається маносеньке,
Очицями грає.
Стара мати біля печі
Їй допомагає, –
Дивується, як її то
На все поспіває.
Упорались – і на скрині
Поставили страву.
Ввійшов батько з чоловіком
Й сіли всі на лаву.
Пообідали і, трохи
Спочинувши в хаті,
Старий батько з чоловіком
Поїхав орати.

Стара мати на куделі
У запічку пряла,
А вона тонку сорочку
Шовком вишивала.
Вишивала веселенька,
Дитя колихала,
І піснею тихесенько
Його засипала:
«Спи, дитино моя мила,
Спи, як янгелятко,
На здоров'я і на щастя
Спи, моє дитятко.
Рости, моє коханє,
Неньці на забаву,